

G. B. Janssen, *Baksteenfabricage in Noord-Brabant in de negentiende en twintigste eeuw* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland XCII; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1992, xxvi + 293 blz., f62,50, ISBN 90 70641 42 9).

De auteur is de kenner bij uitstek van de geschiedenis der Nederlandse baksteenfabricage. Nadat hij eerst in 1987 zijn dissertatie over deze bedrijfstak in geheel Nederland 1850-1920 het licht deed zien, publiceert hij nu over Noord-Brabant 1850-heden. Het jaar 1850 is gekozen omdat de Brabantse steenfabricage daarvoor ambachtelijk was en hoofdzakelijk voor lokaal verbruik functioneerde. Daarna ging deze industrie pas werkelijk iets voorstellen als gevolg van mechanisatie en met name de invoering van de ringoven.

Evenals de dissertatie is dit Brabantse boek zeer breed van aanpak, een soort integrale bedrijfstakgeschiedenis. Essentieel voor een goed begrip van de bedrijfstak is een inzicht in de plastische en chemische kenmerken der diverse klei- en leemsoorten en in de geografische ligging ervan. Het boek start met een beschrijving van die kenmerken. Vervolgens stelt de auteur het economisch perspectief aan de orde: de fasen van groei en bloei (1850-1899), voortgezette maar soms onderbroken groei (1900-1920), depressie en crisis (1920-1940) en ten slotte na 1945 en tot beginjaren zestig hausse onder invloed van de volkshuisvestingspolitiek, na 1966 gevolgd door malaise en, in de jaren zeventig en tachtig, saneringen en sterke bedrijfsconcentraties. Deze ontwikkelingen — gekwantificeerd in aantallen fabrieken, productiecijfers en werkgelegenheid — worden in verband gebracht met vraag- en afzetfactoren, afzetprijzen, arbeidsproductiviteit en buitenlandse concurrentie. Vervolgens behandelt Janssen de afzonderlijke Brabantse vestigingsregio's en -plaatsen en schetst hij korte portretten van een groot aantal afzonderlijke baksteenondernemingen. Voortdurend wordt vergeleken met de baksteenfabricage elders in Nederland, vooral in de regio's der grote rivieren waar de grootste grondstofconcentraties liggen. Brabant is in gewicht het tweede Nederlandse productiegebied. De beschrijving van de economische kenmerken wordt afgesloten met een hoofdstuk over het productieproces in zijn diverse stadia van grondstofwinning tot eindproduct, waarbij onder meer de mechanisatie en de soorten arbeidshandelingen aan bod komen.

Wat opvalt aan de daarna behandelde sociale verhoudingen en toestanden is de trage opkomst van werknemers- en werkgeversorganisaties. Pas in 1923 ontstaat de NV Steenhandel Noord-Brabant, die een commerciële functie, regulering van de afzet, heeft. In 1928 wordt de RK Vereniging van werkgevers in de Brabantse steenindustrie opgericht. Deze bemoeit zich met sociale regelingen, met name de CAO. In de crisis der jaren dertig keerden fabrikanten de vereniging de rug toe. De steenarbeiders kenden aanvankelijk lage sociale status, seizoensgebonden arbeid en sterke mobiliteit, factoren die samen met desinteresse van de bestaande vakbeweging, in de steenbakkerijsector het ontstaan van bonden vertraagden. In 1916 ziet de RK Steenarbeidersbond St. Stephanus het levenslicht. In het begin der behandelde periode was er nog veel vrouwen- en jongensarbeid, maardie nam in de jaren tot het einde der negentiende eeuw aanzienlijk af door arbeidswetgeving maar vooral door de technische ontwikkeling. De lonen waren eerst nog onvoldoende. Later nam de status der arbeiders toe als gevolg van de mechanisatie en, in de jongste jaren, door automatisering.

Het boek sluit met een hoofdstuk waarin, als min of meer losse onderwerpen, de specifieke Brabantse kenmerken of Brabantse accenten worden besproken, waarbij het in hoofdzaak om bedrijfseconomische onderwerpen gaat. De veelomvattendheid van aspecten maakt dit boek aantrekkelijk. De vergelijkingen zowel op economische als sociale kenmerken met de Nederlandse bedrijfstak elders in Nederland doet het eigene van de Brabantse steenfabricage goed uitkomen. Het boek plaatst de bedrijfstak in de macro-economische ontwikkelingen, maar daalt ook af naar het niveau van aparte gemeenten en individuele ondernemingen.

Wat betreft de compositie van het boek hangt het laatste hoofdstuk over het specifiek-Brabantse er wat bij. Het was logischer geweest de gegevens uit dit hoofdstuk te incorporeren in de bedrijfseconomische en technische hoofdstukken, waarin toch voortdurend met Nederland wordt vergeleken.

Het boek beweegt zich niet op het vlak van de echte bedrijfseconomische analyse in de vorm van kwantificering der rentabiliteit door het afzetten van afzetprijzen tegen kostprijzontwikkelingen. Zo verschijnen de lonen wel als inkomsten van de arbeiders, dus als sociaal gegeven, maar niet als loonkosten voor de ondernemers. Wat de auteur ook niet doet is een analyse maken van de wederzijdse sterke- en zwakteposities der 'sociale partners'. Daarvoor zijn ook in de Nederlandse sociaal-historische literatuur inmiddels theoretische inzichten en empirische toetsingen beschikbaar; uitgangspunt voor deze historiografie is Th. van Tjins bekende model van factoren die het succes van vakbonden als partij op de arbeidsmarkt verklaren.

A. C. A. M. Bots

V. Veldheer, *Kantelend bestuur. Onderzoek naar de ontwikkeling van taken van het lokale bestuur in de periode 1851-1985* (Dissertatie Leiden 1994, Sociale en culturele studies XX; 's-Gravenhage: VUGA, Rijswijk: Sociaal en cultureel planbureau, 1994, 284 blz., ISBN 90 5250 609 4).

Het Sociaal en cultureel planbureau (SCP) heeft volgens zijn instellingsbesluit (1973) onder meer als taak: het verrichten van 'wetenschappelijke verkenningen ... met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn'. Het SCP publiceert de resultaten van zijn verkenningen onder andere in een reeks monografieën. Het twintigste deel in deze reeks is een historisch-bestuurskundige studie. In het voorwoord daarvan schrijft de directeur van het SCP te hopen, dat het boek ertoe zal bijdragen de recente veranderingen in de positie van het lokale bestuur beter op hun waarde te schatten. Over de hierin opgesloten verwachting dat historisch onderzoek kan leiden tot beleidsrelevante resultaten zou een interessante discussie mogelijk zijn. Hieronder beperk ik mij echter tot de vraag welk licht dit boek werpt op de ontwikkeling van de taken van het lokaal bestuur sinds de invoering van Thorbeckes gemeentewet (1851).

Sinds 1851 mag die wet ruim honderd keer gewijzigd zijn, de uitgangspunten en grondslagen ervan 'gelden nog steeds als structurerend voor het gemeentelijk bestel en zijn bepalend voor de positie van de gemeente in het openbaar bestuur. Ook de in 1994 in werking getreden herziene gemeentewet tast die grondslagen niet fundamenteel aan' (21). Deze continuïteit is mogelijk geweest, omdat de wet een open karakter had: binnen het door de wet gegeven kader kon de taakafbakening tussen de verschillende onderdelen van het openbaar bestuur steeds opnieuw gedefinieerd worden. Deze continue herdefiniëring heeft uiteraard diepgaande invloeden ondervonden van de maatschappelijke ontwikkelingen. Zie daar het thema van het hier besproken boek.

Het boek bestaat uit vier delen. Na een uiteenzetting over het thema, de probleemstelling en de methode van onderzoek (13-41), volgt een deel met als titel 'literatuurverkenning' (43-107). Daarin geeft Veldheer van elk van de vier door hem onderscheiden tijdvakken eerst een korte algemene typering. De schrijver geeft er daarbij blijk van ook de recente historische literatuur goed te kennen. Een historicus die zijn vak bijhoudt, zal in deze paragrafen echter niets verrassends aantreffen. Minder bekend zal de gemiddelde historicus zijn met de literatuur op basis waarvan de schrijver in de andere paragrafen van dit deel een globaal, thematisch geordend